14. Roemer W. Das Gesetzüber das Bundesverfassungsgericht. *Juristenzeitung*. Nübungen : MohrSiebeck. 1. Jg. 1951. S. 193–199.

15. Rousseau D. Droit du contentieux constitutionnel. Paris, 2010. P. 404.

16. Shapiro Martin. The Success of Judicial Review. *Constitutional Dialogues in Comparative Perspective* / Sally Kenny, William Rieseinger and John Reitz, eds. New York : St. Martin's Press, 1999.

17. Wesel U. Der Gangnach Karlsruhe: das Bundesverfassungsgerichtin der Geschichte der Bundes republik. München : Blessing, 2004. S. 468.

18. Портнов А.В. Особливості французької моделі конституційної юстиції. *Наука і практика*. 2012. № 8. С. 8–11.

19. Антонов А.В. Реформа Конституционного Совета Франции. *Журнал конституционного правосудия.* 2011. № 2 (30). С. 27–38.

20. Брэбан Г. Французское административное право / пер. с фр. Москва, 1988. С. 400.

21. Карпенко К.В. Институт последующего (конкретного) конституционного контроля во Франции. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2013. № 5. С. 781.

22. Лунь З.І. Правова охорона Конституції України : дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2003. 192 с.

23. Захарченко П.П., Ковалевська О.О., Кузьминець О.В. Навчальний посібник для дистанційного навчання. Київ : Ун-т «Україна», 2005. 213 с.

24. Повний текст Конституції Франції 1958 з змінами, внесеними 23 липня 2008 р. *Сайт Конституційної ради Французької республіки.* URL: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseilconstitutionnel/root/bank_mm/ constitution/constitution_rus se_version_aout2009.pdf.

КОТУХА О. С.,
кандидат юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
(Львівський торговельно-економічний університет)

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-2

ПРАВА ДИТИНИ В УКРАЇНІ: ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ

У статті досліджуються актуальні проблеми сучасного законодавства щодо реалізації та захисту прав дитини, їх законодавчого закріплення. Метою статті є комплексний аналіз окремих норм основних галузей вітчизняного права, що визначають зміст, засади й умови реалізації прав дитини. Висвітлено сучасний стан нормативно-правового регулювання захисту прав дитини, законодавство щодо імплементації норм права Європейського Союзу з питань захисту прав дітей. Проведено аналіз окремих норм міжнародного права та норм окремих галузей національного права щодо врегулювання різних аспектів реалізації та захисту прав дитини. Проаналізовано поняття «дитина» та розмежовано різні категорії дітей за їхнім віком: малолітніх дітей (до досягнення чотирнадцяти років) і неповнолітніх (віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років). З'ясовано закріплення на нормативному, законодавчому рівні обсягу прав і сво-

бод дитини. Дано ґрунтовний аналіз прав малолітніх осіб і неповнолітніх осіб. Установлено, що реалізація прав дитини регламентована нормативними актами як загального, так і спеціального характеру. Розкрито права дитини на працю та підприємницьку діяльність. Наведено пільгові умови праці для неповнолітніх, які закріплені трудовим законодавством України. Аналізується заборона дитячої праці як один із принципів правового регулювання трудових відносин, закріплений у ст. 2 проєкту Трудового кодексу України. Проєкт Трудового кодексу України передбачає, що законодавством для неповнолітніх працівників встановлюються особливості правового регулювання охорони праці, тривалості робочого часу, часу відпочинку та деяких інших умов праці з метою охорони їхнього здоров'я та створення умов для навчання, духовного і фізичного розвитку. Сформовано пропозиції щодо уніфікації деяких термінів та покращення механізму захисту прав дітей. Аналізується зміст дотичних до проблематики дослідження нормативно-правових актів міжнародного права, кодекси та закони України, проєкт Трудового кодексу України.

Ключові слова: *права дитини, гарантія, реалізація, захист, реформа, норма права, неповнолітні.*

The article examines the current problems of modern legislation on the implementation and protection of the rights of the child, their legislative consolidation. The purpose of the article is a comprehensive analysis of certain norms of the main branches of domestic law, which determine the content, principles and conditions for the realization of the rights of the child. The current state of the legal regulation of the protection of the rights of the child, the legislation on the implementation of the EU law on the protection of the rights of the child are highlighted. The analysis of separate norms of international law and norms of separate branches of national law, concerning regulation of various aspects of realization and protection of the rights of the child. The concept of "child" is analyzed and different categories of children by their age are analyzed: underage children (up to the age of fourteen) and minors (from the age of fourteen to eighteen). Consolidation of the rights and freedoms of the child at the regulatory, legislative level has been clarified. A thorough analysis of the rights of minors and minors is given. It is established that the realization of the rights of the child is regulated by normative acts of both general and special nature. The rights of the child to work and business are revealed. The preferential working conditions for minors, which are enshrined in the labor legislation of Ukraine, are given. The prohibition of child labor is analyzed as one of the principles of legal regulation of labor relations, enshrined in Art. 2 of the draft Labor Code of Ukraine. The draft Labor Code of Ukraine stipulates that the legislation for minors establishes features of legal regulation of occupational safety, working hours, rest periods and some other working conditions in order to protect their health and create conditions for training, spiritual and physical development. Suggestions have been made on the harmonization of certain terms and the improvement of the mechanism of protection of children's rights. The content of issues related to the research of normative legal acts of international law, codes and laws of Ukraine, the draft Labor Code of Ukraine are analyzed.

Key words: *child's rights, guarantee, implementation, protection, reform, rule of law, minors.*

Вступ. Кожен член суспільства має визначені права. Діти також є учасниками суспільних відносин. Як суб'єкти правовідносин вони наділені правами, особливості реалізації яких зумовлені їхньою недостатньою фізичною та розумовою зрілістю. Обсяг прав дитини та механізми їх реалізації різні залежно від віку дитини. Забезпечення реалізації прав дитини

є обов'язком кожної держави. Ставлення держави до дітей, їхніх прав і свобод, повага до їхньої людської гідності яскраво відображають рівень гуманності й цивілізованості суспільства загалом.

Одним з основних компонентів державної політики України у сфері захисту прав дітей є вдосконалення національного законодавства, зокрема й шляхом імплементації норм міжнародного права. Результатом цієї діяльності є те, що сьогодні Україна є учасницею цілої низки міжнародних документів у сфері забезпечення прав дитини.

Свідченням наміру України забезпечувати захист прав дитини є, серед іншого, постійна робота заінтересованих органів влади з підготовки пропозицій про приєднання України до міжнародних договорів у сфері сімейного права.

Велике значення для України має ратифікація низки міжнародних договорів у сфері сімейного права, розроблених у межах Ради Європи і Гаазької конференції з міжнародного приватного права, що дозволяють вирішувати практичні питання, що стосуються здійснення майнових та особистих немайнових прав дітей [1].

Основним міжнародним документом, який регулює питання прав дитини, є Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. [2]. В українському законодавстві основними нормативними актами у сфері реалізації та захисту прав дітей є такі: Конституція України, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, а також закони України «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про оздоровлення та відпочинок дітей» та ін.

Різні державні інституції та міністерства покликані відповідати за дотримання прав дитини в Україні. Для того, щоби кожна дитина почувала себе повноцінним членом суспільства багато зусиль також докладають громадські організації, які працюють у сфері захисту прав дитини.

Сучасний стан законодавства у сфері реалізації та захисту прав дітей досліджували й аналізували провідні українські вчені. Варто відзначити ґрунтовні праці таких учених: Н.М. Опольської, О.М. Бандурки, О.В. Максименко, Н.М. Крестовської, Н.М. Оніщенко, Ю.В. Буняк, І.В. Волощук, Н.В. Коломоєць та ін.

Постановка завдання. Метою статті є проведення комплексного аналізу окремих норм основних галузей вітчизняного права, що визначають зміст, засади й умови реалізації прав дитини.

Результати дослідження. Особливістю формування інституту прав дитини стало те, що спочатку вони були визнані на міжнародному, а не на національному рівні. Першим міжнародним документом, у якому розглядалася проблема прав дитини, була Женевська декларація 1924 р., спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист. Її проголошенню передувало заснування одразу ж після Першої світової війни в рамках Ліги Націй Міжнародної асоціації турботи про дітей. Важливим документом стала ухвалена в 1948 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) Загальна декларація прав людини. У ній уперше зафіксовані основи захисту прав дітей. Декларація набула розвитку в пакетах прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення вирішення їхніх основних соціальних проблем [3, с. 134].

У 1959 р. Генеральною Асамблеєю ООН ухвалено Декларацію прав дитини – «Конституцію» правового статусу дитини в сучасному суспільстві. Дитині, незалежно від її кольору шкіри, мови, статі, віри, законом повинен бути забезпечений соціальний захист, надані умови та можливості, що дозволили б їй розвиватись фізично, розумово, морально, духовно [4, с. 111].

Конвенція про права дитини, схвалена Генеральною Асамблеєю ООН у листопаді 1989 р., стала документом, де проголошується, що людство повинно забезпечити дітей усім найкращим, що гарантуватиме в майбутньому розвиток гідних повнолітніх громадян. Конвенція визнає пріоритет інтересів дитини перед інтересами інших суб'єктів права.

В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Держави-учасниці конвенції зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і із цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів [2].

Варто підтримати думку вчених, що сьогодні в самій теорії прав дитини стверджується проголошений Конвенцією про права дитини принцип автономії особистості дитини. За цим принципом дитина визнається особливим суб'єктом суспільних відносин, не є ані «дорослим в мініатюрі», ані власністю дорослих і держави. Будучи особливим суб'єктом, дитина потребує підвищеної уваги, турботи з боку суспільства і держави, спеціальних засобів і механізмів захисту її прав та інтересів. Запити, інтереси і потреби дитини визнаються пріоритетними, а права на захист від протиправного примусу та насильства з боку дорослих, на перевагу під час перерозподілу суспільних ресурсів – непорушними [5, с. 409].

Закріплення на нормативному, законодавчому рівні обсягу прав і свобод дитини все ж потребує їх додаткового аналізу й обґрунтування, зовсім не свідчить про їхню непорушність і гарантованість у реальному житті.

Варто зазначити, що на основі норм міжнародного права галузями національного права врегульовано різні аспекти реалізації та захисту прав дитини, розширено обсяг прав дитини, закріплено їхні гарантії.

Насамперед галузевими нормативними актами України визначено поняття «дитина». Так, законом України «Про громадянствоУкраїни» [6] від 18 січня 2001 р. визначено: «Дитина – особа віком до 18 років».

У ст. 6 Сімейного кодексу України [7] дитиною вважається особа до досягнення нею повноліття. Також у цій статті розмежовано різні категорії дітей за їхнім віком: малолітніх дітей (до досягнення чотирнадцяти років) і неповнолітніх (віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років).

Відповідно до Цивільного кодексу (далі – ЦК) України [8], малолітньою є особа, яка не досягла чотирнадцяти років і наділена частковою дієздатністю. Малолітні мають право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин уважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку і стосується предмета, який має невисоку вартість; здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду. Неповнолітньою є фізична особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років і наділена неповною дієздатністю.

Неповнолітні особи, крім правочинів, що можуть учиняти малолітні особи, мають право:

– самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами;

– самостійно розпоряджатися майном, яке вони придбали на свій заробіток, стипендію чи дохід, за винятком нерухомих речей і транспортнихзасобів;

– влаштуватись на роботу із шістнадцяти років;

– самостійно здійснювати права автора творів науки, літератури, мистецтва, права на об'єкти промислової власності чи власності на інші результати своєї творчої діяльності, що охороняються законом;

– бути учасниками та засновниками юридичних осіб;

– за нотаріально посвідченою згодою батьків здійснювати угоди стосовно транспортних засобів або нерухомого майна, яке їм належить;

– за згодою батьків розпоряджатися коштами, що внесли інші особи на їхнє ім'я в банківські установи.

Закон України «Про охорону дитинства» [9], ухвалений Верховною Радою України 26 квітня 2001 р. на виконання Конвенції про права дитини, завданням якого є розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів із метою захисту прав і законних інтересів дитини в Україні, забезпечує кожній дитині права:

– на житло – діти – члени сім'ї наймача чи власника житлового приміщення мають право користуватися займаним приміщенням нарівні із власником чи наймачем;

– на майно – кожна дитина, зокрема й усиновлена, має право на одержання установленим законом порядком у спадщину майна і коштів батьків чи одного з них у разі їхньої смерті або визнання їх за рішенням суду померлими, незалежно від місця проживання; дитина, батьків якої позбавлено батьківських прав, не втрачає права на наслідування їхнього майна за визнання батьків або одного з них рішенням суду безвісті відсутніми, дитина має право на утримання за рахунок їхніх коштів і майна.

Батьки або особи, які їх заміняють, не мають права без дозволу органу опіки й піклування укладати угоди, що зачіпають майнові та житлові права дітей і належать нотаріальному посвідченню чи спеціальній реєстрації [10, с. 15].

Окрім вищезгаданих, дитина має й інші, передбачені Сімейним кодексом України, законами України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про освіту» права, а саме:

– бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також з питань сім'ї;

– власності на майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання (одяг, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання);

– висловити свою думку щодо способу управління її майном і на компенсацію матеріальних збитків за шкоду, завдану її майну;

– із чотирнадцяти років брати участь у розпорядженні аліментами, які одержані для її утримання, а також на самостійне одержання аліментів і розпорядження ними;

– із шістнадцяти років змінити своє прізвище та ім'я в порядку, установленому законом;

– із чотирнадцяти років вільно самостійно пересуватися по території України й вибирати місцеперебування;

– із шістнадцяти років вільно самостійно виїжджати за межі України;

– із шести до вісімнадцяти років об'єднуватись у дитячі громадські організації;

– із чотирнадцяти до тридцяти п'яти років об'єднуватись у молодіжні організації;

– противитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї;

– звернутися по захист своїх прав та інтересів до органу опіки й піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, а із чотирнадцяти років – безпосередньо до суду.

Ст. 22 Закону України «Про охорону дитинства», ч. 3 ст. 35 ЦК України передбачено право дитини, якій виповнилося шістнадцять років, займатися підприємницькою діяльністю. Дитина реєструється як підприємець за наявності письмової згоди на це батьків.

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про охорону дитинства» [11], ст. 188 Кодексу законів про працю України [12] (далі – КЗпП України) дитина може бути прийнята на роботу після досягнення нею шістнадцяти років або, як виняток, після досягнення п'ятнадцяти років за умови, що її робота не завдаватиме шкоди її здоров'ю і навчанню та за згодою одного з батьків.

Залучення дітей до виконання робіт з важкими, шкідливими чи небезпечними умовами, до підземних, нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні – заборонено (ст. 192 КЗпП України).

Трудовим законодавствомпередбачено цілу низку прав і пільгових умов праці для неповнолітніх, зокрема:

– скорочена тривалість робочого часу зі збереженням оплати праці як за повну тривалість – для працівників віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років – тридцять шість годин

на тиждень, для осіб віком від п'ятнадцяти до шістнадцяти років – двадцять чотири години на тиждень (ст. ст. 51, 194 КЗпП України);

– обмеження щодо звільнення з роботи з ініціативи роботодавця – тільки за згодою районної (міської) служби у справах дітей (ст. 198 КЗпП України);

– покращенні умови щодо відпусток неповнолітніх робітників – тривалість у тридцять один день, призначення у зручний час тощо (ст. ст. 75, 195 КЗпП України, ч. 8 ст. 6, п. 3 ч. 7 ст. 10, п. 1 ч. 13 ст. 10, ч. 5 ст. 11, ч. 5 ст. 24 Закону України «Про відпустки»).

Проєкт Трудового кодексу України (далі – ТК України) установлює заборону дитячої праці як один із принципів правового регулювання трудових відносин (ст. 2). У його положеннях дитина також розглядається як особливий суб'єкт трудових відносин, реалізація прав якого потребує додаткових гарантій. Держава здійснює заходи з метою запобігання найгіршим формам дитячої праці, забезпечення реабілітації та соціальної допомоги дітям, які залучалися до такої праці (ч. 2 ст. 299 проєкту ТК України). Забороняється використання праці неповнолітніх осіб, якщо це завдає шкоди їхньому здоров'ю, моральності, навчанню, фізичному і духовному розвитку. Забороняється використання праці неповнолітніх осіб на підземних і важких роботах, роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці (ч. ч. 1, 3 ст. 299 ТК України).

Водночас за проєктом ТК України неповнолітні особи все ж можуть реалізувати своє право на працю. У трудових відносинах вони прирівнюються у правах до повнолітніх. Проєкт Трудового кодексу України передбачає, що законодавством для неповнолітніх працівників встановлюються особливості правового регулювання охорони праці, тривалості робочого часу, часу відпочинку та деяких інших умов праці з метою охорони їхнього здоров'я та створення умов для навчання, духовного і фізичного розвитку. Додаткові гарантії неповнолітнім працівникам можуть передбачатися також колективним договором.

Відповідно до ч. 5 ст. 299 проєкту ТК України, забороняється використання праці неповнолітніх осіб на роботах, на яких вони можуть зазнавати загрози фізичного, психологічного чи сексуального насильства, або виконання яких може завдати шкоди їхньому здоров'ю, призвести до негативних наслідків у моральному розвитку (роботи у сфері грального бізнесу, роботи з перевезення та продажу алкогольних напоїв, тютюнових виробів, медичних препаратів тощо). Наведені вище положення проєкту ТК України спрямовані на охорону прав дітей з урахуванням їхньої фізичної, моральної та розумової незрілості [13].

Висновки. Законодавство України у сфері охорони прав дитини сформувалось на основі норм міжнародного права. Формування та здійснення державної політики у сфері реалізації та захисту прав дітей характеризується значним поступом за роки незалежності України у вирішенні питань соціального захисту дітей: ратифіковано низку вагомих і життєво необхідних міжнародних нормативно-правових актів, ухвалено значну кількість важливих нормативних актів національного законодавства.

Галузеве законодавство України характеризується ефективним і системним підходом до імплементаціїнорм міжнародного права та кращого закордонного досвіду країн Європейського Союзу в побудові сучасної національної системи охорони, реалізації та захисту прав дітей. Норми міжнародного права у сфері охорони прав дитини були не лише імплементовані, а й розвинуті та конкретизовані в нормативних актах різних галузей національного права. Реалізація прав дитини регламентована нормативними актами як загального, так і спеціального характеру.

Охорона прав дитини в національному праві має системний характер, охоплює різні аспекти життя дитини. Однією з найважливіших концептуальних ідей у національному праві є те, що дитина є особливим суб'єктом правовідносин, здійснення прав якого потребує додаткових гарантій із боку держави.

Список використаних джерел:

1. Захист прав дітей в Україні з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_19188.

2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

3. Карташкин В.А., Лукашева Е.А. Международные акты о правах человека : сборник документов. Москва : Норма ; Инфра-М, 1998. 784 с.

4. Довженко В.І. Дитинство в Україні : права, гарантії, захист : збірник документів. Київ : Столиця, 1998 . Ч. ІІ, 1998. 245 с.

5. Крестовська Н.М. Сучасне розуміння прав дитини. *Форум права.* 2011. № 3. С. 409–413.

6. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 13. Ст. 65.

7. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № № 21–22. Ст. 135.

8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № № 40–44. Ст. 356.

9. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 30. Ст. 142.

10. Оніщенко Н.М., Львова О.Л, Сунєгін С.О. Права і свободи дитини: вступ до проблеми. *Часопис Київського університету права.* 2013. № 2. С. 12–18.

11. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України* .2001. № 30. Ст. 142.

12. Кодекс законів про працюУкраїни: Кодекс України від 10 грудня 1971 р. / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1971 р. Додаток до № 50.

13. Проєкт Трудового Кодексу України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=5322.